

کتابخانه اطلاعات

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان

تجسس و جاسوسی در فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران

نگارنده:

فاطمه متقیان بوعدار

استاد راهنما:

دکتر محمدحسین گنجی

استاد مشاور:

دکتر خسرو نشان

دی ماه ۱۳۹۴

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	مقدمه
۳	بیان مسئله
۳	پرسش‌های تحقیق
۳	فرضیه‌های تحقیق
۴	اهداف
۴	روش اجرای تحقیق
۴	پیشینه‌ی تحقیق
۶	گفتار اول: مفهوم شناسی
۶	مبحث اول: بررسی لغوی مفهوم تجسس و جاسوسی
۹	۱- معانی « نقیب » و « عریف »
۱۰	۲- وجه تمایز « نقیب » و « عریف »
۱۱	مبحث دوم: تجسس و جاسوسی در اصطلاح فقهی شیعه و سنی
۱۲	مبحث سوم: تجسس و جاسوسی در اصطلاح سیاسی و اجتماعی و اخلاقی
۱۴	مبحث چهارم: عیون و سماعون از اصطلاحات سیاسی فرهنگ قرآن
۱۶	مبحث پنجم: تجسس و جاسوسی در اصطلاح حقوقی
۱۷	گفتار دوم: ماهیت و حکم اخلاقی تجسس
۱۸	۱. حکم اخلاقی تجسس در امور شخصی دیگران
۲۰	۲. حکم اخلاقی تجسس در امور اجتماعی
۲۴	۳. حکم اخلاقی تجسس در امور دشمنان
۲۴	گفتار سوم: تفاوت ملاک‌های اخلاق فردی با اخلاق حاکمیت
۲۷	گفتار چهارم: چهارچوب تجسس
۳۰	گفتار پنجم: جاسوسی به نفع یک دولت بیگانه و به ضرر دولت بیگانه‌ی دیگر
۳۱	مبحث اول: ارکان جاسوسی
۳۱	(۱) عنصرمادی
۳۲	(۲) عنصرمعنوی

۳۲	عنصر قانونی
۳۳	مبحث دوم: ویژگی‌های جاسوسان
۳۴	مبحث سوم: پوشش‌های جاسوسی
۳۶	مبحث چهارم: جرم جاسوسی
۳۷	مبحث پنجم: سیر تاریخی جاسوسی
۳۹	الف- جاسوسی در حکومت‌های قبل از اسلام
۴۰	۱- دوره هخامنشیان
۴۰	۲- دوره ساسانیان
۴۰	۳- پیش از اسلام
۴۰	ب- جاسوسی در حکومت‌های اسلامی
۴۵	مبحث ششم: نگاهی به پیشینه تاریخی جاسوسی در آیات قرآنی

فصل دوم: انواع و مصادیق و شیوه‌های تجسس و جاسوسی

۴۸	گفتار اول: اقسام و موارد شیوه‌های تجسس و جاسوسی
۴۸	مبحث اول: شنود یا استراق سمع
۵۰	مبحث دوم: تعریف شنود و اقسام آن
۵۲	مبحث سوم: شنود از نظر دین مبین اسلام
۵۵	مبحث چهارم: شنود در قوانین سنتی
۵۵	مبحث پنجم: قانون اساسی
۵۶	مبحث ششم: قانون مجازات اسلامی
۵۸	گفتار دوم: اقسام جاسوسی
۵۹	مبحث اول: جاسوسی سیاسی
۵۹	مبحث دوم: جاسوسی اقتصادی
۶۱	مبحث سوم: جاسوسی نظامی
۶۱	مبحث چهارم: جاسوسی علمی و صنعتی
۶۲	(۱) جاسوسی صنعتی، چرا؟
۶۳	(۲) جاسوسان صنعتی در عرصه‌ی خود چگونه عمل می‌کنند؟
۶۶	مبحث پنجم: جاسوسی حضوری

۶۶.....	مبحث ششم: جاسوسی غیرحضوری
۶۷.....	مبحث هفتم: جاسوسی رایانه‌ای
۶۹.....	(۱) تعریف سازمان همکاری اقتصادی از جاسوسی رایانه‌ای
۶۹.....	(۲) تعریف شورای اروپا از جاسوسی رایانه‌ای
۷۲.....	(۳) انواع جاسوسی الکترونیکی
۷۲.....	الف: جاسوسی شبکه‌ای
۷۳.....	ب: جاسوسی سایبری
۷۴.....	گفتار سوم: ابزارها و شیوه‌های جدید تعرض به حریم خصوصی و جرایم مرتبط با آن
۷۵.....	مبحث اول: جایگاه حقوقی حریم خصوصی در فضای مجازی
۷۶.....	مبحث دوم: برخورداری از حریم خصوصی

فصل سوم: علل و عوامل جاسوسی

۸۱.....	گفتار اول: انگیزه مالی
۸۲.....	گفتار دوم: دلایل عقیدتی و ایدئولوژیک
۸۲.....	گفتار سوم: انتقام‌گیری
۸۳.....	گفتار چهارم: عاطفی
۸۳.....	گفتار پنجم: فریب خوردن جاسوس
۸۵.....	گفتار ششم: افشاگری‌های جاسوسی گسترده (از سال ۲۰۱۳ تا کنون)

فصل چهارم: مبانی و ادله فقهی جواز و عدم جواز تجسس و جاسوسی

۸۹.....	گفتار اول: بررسی مبانی و ادله عدم جواز تجسس و جاسوسی از دیدگاه فقه امامیه
۸۹.....	مبحث اول: قرآن کریم
۹۶.....	قلمرو حرمت تجسس و جاسوسی مستفاد از آیات
۹۷.....	مبحث دوم: احادیث و روایات
۹۷.....	(۱) روایات دال بر نهی از ارتکاب تجسس و جاسوسی
۹۹.....	(۲) روایات دال بر تحریم تجسس و جاسوسی از حوزه شخصی افراد
۱۰۱.....	(۳) روایات دال بر حرمت اشاعه فحشاء
۱۰۱.....	قلمرو حرمت جاسوسی و تجسس مستفاد از احادیث و روایات

۱۰۳	مبحث سوم: اجماع
۱۰۳	مبحث چهارم: دلیل عقل، بنای عقلا و سیره‌ی متشرعه
۱۰۴	گفتار دوم: دیدگاه فقه اهل سنت
۱۰۸	گفتار سوم: بررسی موارد عدم جواز تجسس
۱۰۹	مبحث اول: تجسس غیرمسئولانه و بیهوده
۱۰۹	مبحث دوم: پرونده سازی
۱۱۰	مبحث سوم: تجسس در مورد مؤمنان
۱۱۱	مبحث چهارم: جست و جو درباره‌ی عیوب مخفی
۱۱۲	گفتار چهارم: بررسی موارد جواز تجسس
۱۱۲	مبحث اول: تجسس و جاسوسی برای کشف توطئه‌ها
۱۱۳	مبحث دوم: روا بودن تجسس و جاسوسی در جنگ
۱۱۷	مبحث سوم: نظارت بازرسان مخفی بر چگونگی کار عمال و کارگزاران حکومت
۱۱۸	گفتار پنجم: جواز تجسس به موجب قانون
۱۱۹	گفتار ششم: بررسی حقوقی جاسوسی در زمان جنگ

فصل پنجم: احکام، آثار و مجازات تجسس و جاسوسی در فقه و حقوق ایران

۱۲۲	گفتار اول: فقه امامیه
۱۲۳	گفتار دوم: بررسی حقوقی احکام و آثار جاسوسی
۱۲۴	مبحث اول: مطلع کردن اشخاص فاقد صلاحیت از اسرار
۱۲۵	مبحث دوم: جمع آوری اطلاعات
۱۲۶	مبحث سوم: جاسوسی به نفع یک دولت بیگانه و به ضرر دولت بیگانه‌ی دیگر
۱۲۶	مبحث چهارم: ورود به اماکن ممنوعه جهت کسب اطلاعات
۱۲۷	مبحث پنجم: اخفای جاسوسان یا معرفی جاسوس به کشورهای بیگانه
۱۲۷	مبحث ششم: اختیارات جاسوسان و مراقبان و محدوده‌ی آن‌ها
۱۳۱	مبحث هفتم: شناسایی و تعقیب جاسوس
۱۳۲	مبحث هشتم: مجازات تجسس
۱۳۴	مبحث نهم: مجازات جاسوس دشمن
۱۳۶	مبحث دهم: جاسوس کافر غیر ذمی و مانند آن

۱۳۸.....	مبحث یازدهم: حکم جاسوس ذمی
۱۳۹.....	مبحث دوازدهم : عفو جاسوس
۱۴۲.....	مبحث سیزدهم: تبادل اطلاعات
۱۴۴.....	مبحث چهاردهم: ضمان ناشی از جاسوسی و خبررسانی
۱۵۳.....	مبحث پانزدهم: کمک رسانی و همکاری با مأموران تجسس
۱۵۳.....	مبحث شانزدهم: پنهان نگه داشتن اسرار
۱۵۴.....	مبحث هفدهم: دزدیدن اسناد و اطلاعات از کفار
۱۵۵.....	گفتار سوم: نقش دسترسی به اطلاعات، رسانه‌ها و افکار عمومی در حاکمیت
۱۵۸.....	خلاصه و نتیجه گیری
۱۶۲.....	پیشنهادها
۱۶۵.....	منابع و مأخذ

چکیده فارسی

شماره دانشجویی: ۹۲۱۱۷۱۲	نام: فاطمه	نام خانوادگی: متقیان بوعدار
عنوان پایان نامه: تجسس و جاسوسی در فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران		
استاد/ اساتید راهنما: دکتر محمدحسین گنجی		
استاد/ اساتید مشاور: دکتر خسرو نشان		
گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته: الهیات و معارف اسلامی	درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد
گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	دانشگاه: شهید چمران اهواز
تعداد صفحه: ۱۷۷		تاریخ فارغ التحصیلی: ۹۴/۱۰/۱۲
کلید واژه ها: تجسس، جاسوسی، حرمت، جواز، فقه، حقوق.		
چکیده		
<p>تجسس در امور فردی، و جاسوسی در اموری که جنبه ی حکومتی پیدا می کند، هم سویه ی اخلاقی دارد و هم حیثیت امنیتی، و علاوه بر آن جنبه ی فقهی - حقوقی نیز خواهد داشت. هدف تحقیق حاضر، بررسی جواز یا عدم جواز تجسس و جاسوسی در حوزه های مختلف، از دیدگاه فقهی - حقوقی است. بیان محدوده ی تجسس و جاسوسی، شناخت مصادیق حرام و غیر حرام و احکام و ادله حرمت یا جواز آنها از مقاصد این پایان نامه است. یافته های پژوهش حاکی از این است که تجسس در حالات خصوصی مردم مذموم و ناپسند است و قرآن کریم و دیگر ادله، مؤمنان را از جستجوی لغزش های دیگران منع می کند؛ با این وجود تجسس در چگونگی کار عمال و کارگزاران و بازرسی مداوم و پنهانی به منظور امانت داری و مدارا کردن با زیردستان در چارچوب مقررات قانونی در حکومت اسلامی تجویز شده است. اما در مورد فضای بین المللی و روابط بین دول، تجسس که اصطلاحاً به آن جاسوسی گفته می شود، در همه ی احوال و برای حفظ امنیت جامعه از خطرات بیرونی جایز است.</p>		

فصل اول

کلیات و مفاهیم

در اسلام نوعی امنیت پیش بینی شده که در هیچ قانونی از قوانین دنیا وجود ندارد، و آن امنیت، حیثیت و آبروی افرادحتی در محیط افکار دیگران است. آیات مربوط به ممنوعیت تجسس اگر چه به صورت مطلق هر گونه تجسس را بدون هیچ قید و شرطی منع نموده و جستجوگری در کار دیگران و تلاش برای افشای اسرار آنها را گناه دانسته است اما با وجود برخی از قراین که در داخل و خارج آیه مطرح شده مشخص می شود این حکم ارتباط مستقیم به زندگی خصوصی و شخصی افراد دارد اما در زندگی اجتماعی فقط تا آنجا که تأثیری در سرنوشت جامعه نداشته باشد این حکم صادق است. قانون اساسی ایران در اصل ۲۵ آورده است: «در بازرسی و فرستادن نامه ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی یا افشای مخابرات تلگرافی و تلکسی، سانسور، عدم مخایره و فرستادن آنها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون.»

به طور کلی تجسس و جاسوسی از دیدگاه اسلامی بردو نوع مشروع و نامشروع است. گاه این عمل ستوده شده و گاه نیز از منظر دیگر مورد نکوهش قرار گرفته است. بر این اساس نگارنده برآن است که در این تحقیق به تبیین تجسس و جاسوسی از لحاظ مفهومی و از دیدگاه فقه اسلامی و حقوق کیفری ایران پرداخته و موارد جواز و حرمت و مجازات هایی که برای آن در نظر گرفته شده را بررسی کند.

تحقیق حاضر در پنج فصل طراحی شده است. در فصل یکم نگارنده ضمن تحلیل و بررسی واژه تجسس و جاسوسی به لحاظ لغت و اصطلاح فقهی و حقوقی شیعه و سنی؛ به تبیین مفهوم دو واژه تجسس و جاسوسی و بیان واژه های هم معنی و بیان تفاوت تجسس و جاسوسی و در ادامه ارکان تجسس و جاسوسی و سیر تاریخی این پدیده مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم انواع و مصادیق و شیوه های تجسس و جاسوسی و در فصل سوم علل و عوامل تجسس و جاسوسی، در فصل چهارم که می توان آن را مهم ترین قسمت آن دانست مبانی و ادله فقهی جواز و عدم جواز تجسس و جاسوسی در

ترازوی فقه امامیه و اهل سنت قرار گرفته و در نهایت در فصل پنجم احکام، آثار و مجازات تجسس و جاسوسی، نتیجه‌ی بحث و فواید آن مورد کنکاش قرار می‌گیرد که امید است مثمر و مفید فایده باشد.

بیان مسئله

از موضوعات مهم در ارتباط با امنیت و نظم عمومی جامعه بحث تجسس و جاسوسی می‌باشد. پرداختن به این مسئله در نظام امنیتی حکومت اسلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد، در علم فقه به طور مجزا و اجتهادی به این مسئله پرداخته نشده است، لذا معرفی و بررسی فقهی و حقوقی مبانی و ادله و موارد جواز و حرمت تجسس و جاسوسی و مجازات هایی که برای آن در نظر گرفته شده بسیار ضروری می‌باشد.

پرسش‌های تحقیق

۱- حکم فقهی و حقوقی تجسس و جاسوسی در بین مذاهب اسلامی و حقوق کیفری ایران چیست؟

۲- تجسس و جاسوسی حرام و غیرحرام داریم یا نه؟ اگر آری موارد آن کدامند؟

۳- فرق بین تجسس و جاسوسی چیست؟

۴- آیا ممکن است تجسس عواقب کیفری و جزایی پیدا کند؟

۵- ماهیت و حکم اخلاقی تجسس چیست؟

فرضیه‌های تحقیق

حکم فقهی تجسس و جاسوسی در فقه اسلامی حرمت و در مواردی جواز می‌باشد.

قدر متیقن از ادله دال بر حرمت، تحریم جاسوسی و تجسس به طور مطلق در مورد تمام افراد بشر اعم از مسلمانان، اهل فسق و جور و کفار و ... نمی‌باشد.

تجسس در حوزه‌ی خصوصی و جاسوسی در حوزه‌ی عمومی است.

جاسوسی به جرایم علیه امنیت ملی محدود نیست.

تجسس در امور شخصی افراد بنا بر دلایل عقلی متعدد حرام است.

اهداف

ما در این تحقیق در پی آن هستیم که با آرا و نظریات فقها و حقوقدانان گرانقدر شیعه و اهل تسنن آشنا گشته و با تبیین آنها از لحاظ مفهومی و بیان احکام آنها از دیدگاه حقوق کیفری ایران شناخت بیشتری را از موضوع مورد مطالعه ارائه دهیم و همچنین تفاوت بین تجسس و جاسوسی را بیان کرده و این که جاسوس به چه کسی گفته می‌شود و چه اقداماتی جاسوسی به حساب می‌آیند و آیا تجسس می‌تواند جنبه‌ی کیفری و جزایی پیدا کند یا نه؟ و در پایان و در حد بضاعت خود با پیشنهادهایی تعاریف جدید و راهکارهای نو و تازه‌ای را ارائه دهیم.

روش اجرای تحقیق

روش اجرای تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای از طریق مراجعه به قرآن و نهج البلاغه و مهم‌ترین کتب فقهی و حقوقی امامیه و اهل سنت و بررسی و تحلیل آرای فقها و قوانین کیفری و مقالات علمی-پژوهشی، مجلات، پایگاه‌های اطلاع‌رسانی و نرم‌افزارهای معتبر می‌باشد.

پیشینه‌ی تحقیق

آیه‌ی ۱۲ سوره‌ی حجرات بر حرمت تجسس تأکید دارد. همچنین در اصل ۲۵ قانون اساسی آمده است: «در بازرسی و فرستادن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی یا افشای مخابرات تلگرافی و تلکسی، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون». جاسوسی همواره مورد برخوردهای سخت و خشن از طرف نظام‌های حقوقی-سیاسی بوده است. آنچه امروزه تحت عنوان جاسوسی و خیانت به کشور به عنوان جرم سیاسی-امنیتی شناخته شده است، سابقه‌ی طولانی در تاریخ دارد. در عین حال، از نظر تاریخی شاید نتوانیم مبدأ مشخص و روشنی برای پیدایش جرایمی از قبیل جاسوسی و خیانت به کشور بیابیم؛ با این همه از زمانی که بشر به اقتضای طبع مدنی

خویش، زندگی اجتماعی را تشکیل داد، تصادمات بین افراد و هیئت حاکمه به وجود آمد و جرایم خیانت و جاسوسی پدیدار شد. برخی از نویسندگان، قدمت تاریخی این جرم را حداقل به زمان حضرت موسی (ع) بر می‌گردانند. البته بدیهی است برای هر جامعه‌ای اطلاعات خاصی حائز اهمیت محسوب می‌شده است؛ برای مثال چینی‌های قدیم برای حفظ امتیاز انحصاری تولید ابریشم، دادن اطلاعات در این مورد را به بیگانگان، با اعدام مجازات می‌کردند. جاسوسی از موضوعات بسیار قدیمی است که ابتدا به اسرار نظامی در جنگهای خارج تعلق داشت اما با تحولات اجتماعی و صنعتی، اقتصادی و سیاسی دامنه آن به موارد دیگر نیز سرایت پیدا کرده است. از جمله کتب، مقالات و پایان نامه هایی که در این موضوع تحریر شده :

حجتی کرمانی، علی، *تجسس و اطلاعات از دیدگاه فقه اسلامی*، کتاب آوند دانش، مشعل دانشجو، تهران ۱۳۷۹.

بابایی، حسن، *جاسوسی از دیدگاه حقوق بین الملل*، بی چا، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۸.

ژان پیر، کالو، *جاسوسی و ضد جاسوسی*، سرو مقدم، ابوالحسن، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۹ش.

خرازی، سیدمحسن، *کاوشی در حکم فقهی تجسس*، فصلنامه فقه اهل بیت فارسی، سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۸۰.

الواری، غلام، *مقاله پژوهشی فقهی در تجسس و تفتیش عقاید*، مجله علمی پژوهشی مقالات و بررسی‌ها، ویژه فقه و مبانی اسلامی، سال ۴۱، دفتر ۸۹، پاییز ۱۳۸۷.

پورسیدرضایی، سیدمجتبی، *بررسی فقهی حقوقی تجسس در اسلام*، پایان نامه کارشناسی ارشد، کرج دانشگاه آزاد ۱۳۸۵.

جزینی بجستانی، محبوبه، بررسی فقهی حقوقی تجسس در اسلام، پایان نامه کارشناسی ارشد، مشهد دانشگاه آزاد ۱۳۸۵.

رضایی، سیدمحمدعلی، احکام تجسس از دیدگاه فقه مذاهب اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد، قم دانشگاه ادیان و مذاهب ۱۳۹۲.

گفتار اول: مفهوم شناسی

دو واژه‌ی جاسوسی و تجسس هم خانواده و از یک ریشه هستند. هر واژه از ریشه «جس» مضاعف است. جس در لغت عربی به معنای شناسایی کردن به صورت پنهان و ظریف است.^۱ در فرهنگ قرآنی از این ماده، واژه تجسس به معنای خاصی به کار رفته است؛ زیرا این واژه یک بار و آن هم در آیه ۱۲ سوره حجرات، به معنای کسب اطلاعات از لغزشهای مومنان به کار رفته و به عنوان ردیلت اخلاقی شناسایی و از آن پرهیز داده شده است.^۲

مبحث اول: بررسی لغوی مفهوم تجسس و جاسوسی

ممکن است این گونه پنداشته شود که مفهوم تجسس و جاسوسی روشن است و نیاز به تبیین ندارد ولی با توجه به معانی مختلفی که این واژه‌ها و واژه‌های هم معنای آنها دارند، لازم است که مفهوم شناسی صورت گیرد. گام نخست در مسائل علمی برای احتراز از افراط و تفریط و بیان شفاف و صریح موضوع تعریف لغوی و اصطلاحی و تحریر محل نزاع در مسئله می‌باشد. البته شایان ذکر است که تعریف به حد و رسم آن گونه که منطقیین می‌گویند در مسائل اعتباری از جمله فقه و اصول و... نامیسر است و اگرهم در این مسائل تعریف ارائه گردد از باب شرح اسم می‌باشد. براین اساس برای وصول به غایت، قبل از ورود به ادله تفصیلی، موضوع مورد مطالعه را از لحاظ لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار می‌دهیم. در کتب لغت برای

۱. مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن*، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش، ج ۲.

۲. طبرسی، فضل بن حسن، *تفسیر مجمع البیان لعلوم القرآن*، دارالکتب الاسلامیه، رابطه الثقافة و العلاقات الاسلامیه، تهران، ۱۳۴۸ و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوط شدنی است.

این ماده معانی متفاوتی ذکر شده است. جاسوسی و تجسس از ریشه « جسّ یجسّ » بوده و به معنای حس کردن با دست برای شناسایی چیزی می‌باشد.^۱ ابن منظور در کتاب *لسان العرب* می‌گوید: قال اللّحیانی: تجسّست فلاناً و من فلانٍ بحثّ عنه کتجسّست. می‌گوید: «تجسّست فلاناً و من فلانٍ» یعنی پیرامون او جستجو کردم همانند «تجسّست». ظاهر این سخن نشان می‌دهد میان معنای لغوی «تجسس» و «تجسس» تفاوتی نیست.

برخی، میان مفهوم این دو واژه تفاوت قایل شده اند، از جمله گفته اند که تجسس، جستجو در باطن کارها و بیشتر مربوط به امور شر است، اما تجسس آگاهی جستن از ظواهر امور به واسطه حواس ظاهری است و بیشتر در امور خیر به کار می‌رود، یا آنکه تجسس جستجو برای دیگری و تجسس کاویدن برای خویش است.^۳

البته در امور خیر هم از واژه تجسس استفاده می‌شود و در قرآن کریم هم به همین معنا به کار رفته است؛ آنجا که می‌فرماید: «فتحسسوا من یوسف و أخیه. ۴... از یوسف و برادرش جستجو کنید...» از برادران یوسف خواسته شد که بروند و تفحص کنند تا شاید یوسف را پیدا کنند که این تحقیق و جستجو در یک کار خیر است.

جوهری در صحاح می‌نویسد: جسّست الاخبار و تجسّستها ای تفحصت عنها و منه الجاسوس. و حکمی عن الخلیل: الجواس: الحواس.^۵ نبض خبر را گرفتیم یعنی اخبار را جست‌وجو کردم و از خلیل روایت شده الجواس همان الحواس است یعنی جست‌وجو کردن با حواس پنجگانه، همچنین در *لسان العرب* ابن منظور می‌نویسد: الجسّ: المس بالید؛ جس یعنی لمس نمودن چیزی با دست. الجسّ: جس الخبر و منه التجسس و جسّ الخبر و تجسسّه: بحث عنه

۱. محقق، محمدباقر، *دائرة الفوائد در فرهنگ قرآن*، تهران: انتشارات بعثت، ۱۳۶۴ش.

۲. ابن منظور، جمال الدین، محمدبن مکرم، *لسان العرب*، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۲۸۳.

۳. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، *بحارالانوار*، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ سوم، ۱۴۰۳ق، ج ۶۴، ص ۳۱۲-۳۱۳.

۴. یوسف، ۸۷.

۵. الجوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة*، ج ۳، ص ۹۱۳، ماده «جسس».

و فحص؛ «جس» برای جستجوی خبر و تفتیش از باطن امور است و تجسس نیز به همین معناست و بیشتر به امور شر و بد گفته می‌شود و جاسوس همان عین است که دارنده و صاحب اسرار شر است.

در کتاب *العین می‌نویسد*: جسسته بیدی آی لمسته لا نظر محبته و العجس جس الخبر و منه التجسس و العجاسوس. با دستم لمس کردم و نه اینکه با چشم دیدم که در اینجا جس الخبر معنی جاسوسی کردن را دارد. جسس به معنای لمس با دست است و به معنای کشف خبر نیز می‌آید. «جاسوس همان عیون است که در ارائه اخبار و گزارش‌ها، جاسوسی می‌کند.» برای بیان مفهوم جاسوس واژه‌های متفاوتی به کار گرفته می‌شد که از آن میان دو واژه «عین» و جاسوس در زبان عربی از همه پرکاربردتر بودند. فارغ از بحث لغت‌شناسی، برخی تدقیقات عالمان درباره‌ی این واژگان از حیث ارزش فرهنگی در خور توجه است. لغویان گاه در مقایسه‌ی میان جایگاه دو واژه‌ی جاسوس و ناموس، جاسوس را به «صاحب سر الشر»^۱ تفسیر کرده‌اند که خود نشان می‌دهد حتی برای آنان که فعالیت جاسوسی را در راستای منافع خود می‌دیدند، اصل این فعالیت، نوعی شر «لابد منه» بوده است؛ در حالی که واژه‌ی «عین» - که بر اساس استعاره‌گیری از مفهوم «چشم» ساخته شده بود - چنین بار معنایی منفی‌ای را حمل نمی‌کرد و در کاربردهای همدلانه اغلب بر جاسوس ترجیح نهاده می‌شد.

با توجه به ماده «ج س س»، فعل تجسس و اسم جاسوس هر نوع مداخله برای حصول اطلاع در مواردی را که موضوعی از فرد پنهان می‌شد در برمی‌گرفت؛ بر این پایه طیفی از مصادیق تجسس مربوط به مداخله افراد در زندگی خصوصی بود که موجب آزرده‌گی فردی می‌شد که در زندگی او کنجکاوی شده است؛ این همان تجسس است که در آیه‌ی شریفه‌ی ۱۲ سوره حجرات از آن نهی شده است. بنا به گفته یحیی بن ابی‌کثیر از عالمان سده‌ی ۲/ق ۸م تجسس به معنای جستجو از «نهان‌های مردم» عورات الناس و

۱. ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۲، ص ۲۸۳.

«تحسس» گوش نهادن به سخن مردم است؛ هر چند غالب لغویان آن دو را واژه هایی مترادف شمرده اند.^۱ برای جاسوس در لغت عرب از سماع هم استفاده می‌شود.^۲ عسقلانی در فتح الباری دلیل اینکه گاهی به جای «جاسوس» تعبیر «عین» آورده می‌شود این گونه تحلیل می‌آورد که وجه تسمیه جاسوس به عین از این باب است که عمل جاسوس در واقع با چشم می‌باشد و اهتمام اصلی او رؤیت می‌باشد چنان که گویی تمام بدن او چشم شده باشد.^۳

لغت شناسان فارسی، نیز معنایی نزدیک به معنای عربی برای واژه جاسوس در نظر گرفته اند. در فرهنگ عمید می‌نویسد: جاسوس در لغت به معنی خبرکش، جستجوکننده خبر، کسی که اخبار و اسرار شخصی و یا اداری و مملکتی را به دست بیاورد و به دیگری اطلاع دهد می‌باشد.

باتوجه به معنایی که لغت شناسان مختلف عربی و فارسی از واژه جاسوس نموده‌اند این معنا به دست می‌آید که جاسوس در لغت فارسی، معادل عیون و سماع در لغت عربی است که به معنای خبرکشی و نقل و انتقال اطلاعات به کار می‌رود. اجمالاً باید گفت به نظر می‌رسد هر سه واژه جاسوس، عین و سماع، در معنای مورد نظر ما به نحو استعمال حقیقی به کار گرفته نشده اند، بلکه هر سه لفظ، معنای حقیقی دیگری دارند و در اینجا به یکی از طرق مجاز یا منقول در این معنا استعمال شده اند.

۱- معانی «نقیب» و «عریف»

صاحبان کتب لغت و حدیث اصطلاح «نقیب» و «عریف» را برای کسب اطلاع و جستجوی اخبار به نفع اسلام به معنی مترادف استعمال کرده اند. راغب اصفهانی در مفردات و جمال الدین ابن منظور در لسان العرب در زمینه طرق کسب اخبار در صدر اسلام در خصوص اصطلاحات «نقیب» و «عریف» چنین می‌نویسند: «نقیب» به کسی اطلاق می‌شود که در پی مراقبت از اوضاع و احوال و فعالیت قوم خویش است

۲. ابن انباری، محمد، الزاهر فی معانی کلمات الناس، بیروت، ۱۴۲۴ه.ق، ص ۲۷۵-۲۷۶.

۱. موسی، یوسف حسین، الافصاح فی فقه اللغة، ۱۰۴۱ق، ج ۱، ص ۵۳۵.

۲. عسقلانی، ابوالفضل شهاب الدین احمد، فتح الباری فی شرح صحیح البخاری، بیروت، بی تا، دارالحیة التراث العربی، ج ۶، ص ۱۲۶.

و جمع آن «نقبا» است و در قرآن کریم نیز به همین معنا استعمال شده است: «وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا...» و از آنان دوازده سرکرده برانگیختیم...».

«عریف» نیز به کسی اطلاق می‌شود که ناظر و شاهد اوضاع و احوال و امور قبیله یا گروهی از مردم است و کارها و اوضاع و احوال قوم خود را به حاکم و فرمانروا اطلاع می‌دهد. ابن اثیر در کتاب النهایه خود در مورد «عباده ابن صامت» می‌نویسد: «نقبا جمع نقیب است و نقیب کسی است که بیش از همه اخبار مربوط به قوم خود را می‌داند و اوضاع و احوال را زیر نظر دارد و «عباده» نیز یکی از نقبا بود.»

۲- وجه تمایز «نقیب» و «عریف»

با توجه به سخنان و آثار این صاحب نظران، قلمرو معنی و مفهوم «عریف» به مراتب محدودتر از معنی «نقیب» است زیرا «نقیب» را به معنی رئیس و بزرگ قوم نیز استعمال کرده‌اند. با عنایت به تعاریف فوق و جوه تمایز «نقیب» و «عریف» را با «جاسوس» می‌توان چنین بیان نمود:

الف- شخص «نقیب» و «عریف» به عنوان ناظر و شاهد و مراقب، به طور «آشکار» اوضاع و احوال و امور قبیله خود را تحت نظر دارند، اما شخص جاسوس در پوشش‌های متقلبانه یا مخفیانه، مبادرت به انجام چنین عملی می‌نماید.

ب- شخص «نقیب» و «عریف» اطلاعات مورد نیاز را نهایتاً در اختیار حاکم و فرمانروای خود قرار می‌دهد، اما شخص جاسوس اطلاعات به دست آورده را در اختیار دشمن «حاکم و فرمانروای غیر» قرار می‌دهد.

ج- با توجه به تعاریف «نقیب» و «عریف»، تجسس تنها یکی از امور محوله به آنان می‌باشد «که در صدر اسلام جایز شمرده شده است» لذا نمی‌توان آن دو را به طور کلی مترادف جاسوس تعبیر نمود. کلا «نقیب» و «عریف» استخبار به مصلحت قوم می‌کنند، برخلاف جاسوس که استخبارش بر مذلت قوم است.

خلاصه‌ی کلام آن که «تجسس» کاویدن و جستجوی نهان امور است، خواه برای خود باشد یا دیگری؛ به انگیزه‌ی شر و فساد باشد یا به قصد خیر؛ از امور بد باشد یا امور نیک. در مجموع به دست می‌آید تجسس در لغت و عرف اختصاص به خبریابی برای دیگران ندارد بلکه اعم از آن است، یعنی هم خبر برای دیگران و هم برای خود می‌تواند باشد و دیگر این که جاسوسی دارای معانی نسبی است هم می‌تواند به عنوان جرم مطرح می‌شود و هم نوعی تلاش وطن دوستانه^۱.

مبحث دوم: تجسس و جاسوسی در اصطلاح فقهی شیعه و سنی

پس از آنکه معنای لغوی تجسس و جاسوسی و مشتقات اصلی و مترادف‌های آنها بیان گردید نوبت به تحقیق معنای مصطلح شرعی آن می‌رسد. بنابر تحقیق و بیان برخی از فقها، برای تجسس و جاسوسی مصطلح شرعی یا متشرعی در شریعت اسلامی وجود ندارد و اگر هم به کار برده شود و موضوع حکم قرار گیرد به همان معنای لغوی به کار می‌رود.^۲

تجسس، اصطلاحی اخلاقی و فقهی و مبحثی مهم در باب حکومت است. معنای اصطلاحی تجسس در متون اسلامی و فقه اسلامی از مفهوم لغوی آن چندان دور نیست^۳، البته در برخی منابع فقهی اهل سنت - که تجسس را تعریف کرده اند - مراد از آن تفتیش و جستجوی اخبار مخفی و اطلاعات سری دشمنان به قصد آگاهی یافتن از آنها ذکر شده است.^۴ در قرآن کریم این واژه تنها یک بار، به صورت «وَلَا تَجَسَّسُوا» آمده است.^۵ مفسران مراد از تجسس را در این آیه - که مورد نهی قرار گرفته - تفتیش کردن اسرار و امور

۱. پورسیدرضا، سیدمجتبی، *بررسی فقهی تجسس در اسلام*، پایان نامه کارشناسی ارشد، کرج، دانشگاه آزاد، ۱۳۸۵ش، ص ۱۷.

۲. مشکینی، میرزاعلی اکبر، *مصطلحات الفقه*، قم، ۱۳۸۶ش، ص ۱۲۸.

۳. قلعه جی، محمدرواس، *الموسوعة الفقهية الميسرة*، ذیل واژه، کویت، وزارة الاوقاف والشئون الاسلامية، ۱۴۲۹ق، ج ۱۰، ص ۱۶۱.

۴. خرسی، محمدبن عبدالله، *حاشیة الخرسی علی مختصرخلیل*، چاپ زکریا عمیرات، بیروت ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۲۸؛ ابن عابدین، *رد المختار علی در المختار*، ج ۳، ص ۲۴۹، چاپ سنگی مصر، ۱۲۷۱-۱۲۷۲، چاپ افست بیروت، ۱۴۰۷ق؛ قلعه جی، ذیل واژه.

۵. حجرات، ۱۲.

مخفی مومنان دانسته اند.^۱ بنا بر یک روایت، ابن عباس این کلمه را در آیه، «لاتحسسوا» قرائت کرده است.^۲ در احادیث شیعه و اهل سنت نیز تجسس و تفتیش در امور خصوصی و پنهانی مومن، سخت نکوهش شده است.^۳

مبحث سوم: تجسس و جاسوسی در اصطلاح سیاسی و اجتماعی و اخلاقی

علمای اخلاق جستجوکردن در اسرار و امور پنهانی (عورات) دیگران را ناپسند شمرده اند.^۴ در اندیشه‌ی سیاسی اسلام، به همه مسایل اجتماعی و سیاسی به گونه‌ای پرداخته شده که مرتبط با فلسفه و اهداف آفرینش باشد. از این رو، هر فکر و فعلی در ترازوی معیارهایی قرار می‌گیرد که فلسفه آفرینش را مدنظر قرار می‌دهد. بر همین اساس، خوب و بد و درست و نادرست و حق و باطل هر فکر و عملی مبتنی بر آن معیارها سنجیده و ارزیابی می‌شود؛ چرا که خداوند حق است و خاستگاه هر حق و حقوقی نیز خداوند متعال است.

بر پایه این مبنای اساسی و کلی است که رفتارهایی چون تجسس و جاسوسی می‌بایست سنجیده و درباره حق و باطل و نیز خوب و بد آن داوری شود. بر همین اساس به سراغ آموزه‌های اسلامی می‌رویم تا دیدگاه و نظریه اسلام را درباره تجسس و جاسوسی تبیین نماییم.

از نظر اسلام، حفظ حریم خصوصی افراد یک اصل اساسی است و هیچ کسی حق ندارد با جستجو و کند و کاو در زندگی دیگران، از مسایل یا رازهای آنان آگاه شود؛ چرا که تجسس یکی از عوامل اختلاف انگیز و

۱. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، ذیل سوره حجرات، آیه ۱۲؛ قرطبی، محمد بن احمد، *الجامع لاحکام القرآن* ذیل آیه، قاهره، ۱۳۸۷، چاپ افست تهران ۱۳۶۴، ج ۵، جزء ۹، ج ۸، جزء ۱۸؛ آلوسی، محمود بن عبدالله، *روح المعانی*، ذیل سوره حجرات، آیه ۱۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۲. طبرسی، *مجمع البیان*، ذیل آیه.

۳. ابن حنبل، احمد، *مسند الامام احمد بن حنبل*، قاهره: ۱۳۱۳ ه. ق.، ج ۲، ۵۳۹، ۵۱۷، ۴۹۲، ۴۸۲، ۴۷۰، ۴۶۵، ۳۴۲، ۲۸۷؛ ابوداود، سلیمان بن اشعث، سنن ابوداود، بیروت: دارالفکر، ج ۴، ص ۲۸۱؛ طبرسی، *مجمع البیان*، همانجا.

۴. ورام، مسعود بن عیسی، *مجموعه ورام، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر*، قم، مکتبه الفقهیه، ج ۱، ص ۱۱۵، ج ۲، ص ۲۰۸؛ شهید ثانی، زین الدین ابن علی، *کشف الریبه عن احکام الغیبه*، چاپ سنگی تهران ۱۳۹۰، ص ۲۳.